

Pragmatikai és kognitív szempontok a grammatikalizáció kutatásában

Nagy C. Katalin

MTA–DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport

1. Bevezetés¹

Túllépve a grammatikalizáció hagyományos, a folyamatnak elsősorban a grammatikai aspektusára koncentráló megfogalmazásán, miszerint a grammatikalizáció során egy lexikai egység funkcionális egységgé válik, vagy egy grammatikai egység „még grammatikaibb” tartalomra tesz szert, az újabb történeti kutatások a grammatikalizációval mint diskurzus-, illetve pragmatikai jelenséggel foglalkoznak (Hopper–Traugott 1993; Heine 2005 [2003]; Bybee 2007). Ugyanakkor előtérbe került a grammatikalizáció és kogníció viszonyának vizsgálata is, számos eredményt hozva a jelentésváltozás ún. univerzális kognitív ösvényei, valamint a jelenség háttérben álló kognitív képességek és mechanizmusok feltárásában (Bybee 2002; 2005 [2003]; 2006; Bybee–Perkins–Pagliuca 1994; Heine–Kuteva 2002). A nyelvi változás pragmatikai és kognitív aspektusainak vizsgálata számos módszertani nehézséggel jár, egyrészt a kutatás történeti jellegénél fogva, másrészt annak köszönhetően, hogy a jelentés nehezebben megközelíthető szintjeire vonatkozóan kell adatokat nyernünk. Jelen írással mindezekhez a nyelvelméleti áramlatokhoz kapcsolódva a grammatikalizáció kognitív és pragmatikai szempontú kutatásának főbb témaköreit, valamint az ilyen szempontú kutatások módszertanát vizsgálom meg.

2. Kognitív² áramlatok a grammatikalizáció kutatásában

A grammatikalizáció kutatásának irányvonalai is követték a 20. század utolsó évtizedeinek nyelvészeti kutatásában megjelenő tendenciákat, amelyek közül Geeraerts és Cuyckens (2007: 15) a következőket emeli ki:³ a nyelvtudomány rekontextualizálása és a nyelvtan reszemantizálása a nyelv és konceptualizáció összefüggéseinek vizsgálata által, a lexikon mint önálló strukturális szint felfedezése a nyelvtani rendszer hálózati modellezése által, valamint a diszkurzív fordulat a nyelvészet használatalapú megközelítésének köszönhetően. Ezen tendenciák mutatkoztak meg abban is, ahogyan a grammatikalizáció kutatása egyre határozottabban fordult a nyelvi változás diszkurzív és kognitív aspektusai felé. A grammatikalizáció jelenségének a kutatása az 1970-es, 1980-as évektől kezdődően egyre nagyobb népszerűsége telt szert, magába olvasztva egyéb kutatási területek eredményeit is, úgymint a pragmatika vagy kognitív tudományok (Dér 2005a; Sánchez Marco 2008), aminek következtében felmerült a

¹ Jelen tanulmány a MTA–DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával jött létre. Ezúton fejezem ki köszönetemet a tanulmány két anonim lektorának gondolatébresztő kommentárjaikért.

² Bár a nyelvészet „kognitív fordulata” a generatív nyelvészet kibontakozásához köthető, a kognitív nyelvészet terminust gyakran a generatív nyelvészetet kizáró értelemben használják, elsősorban a holista kognitív nyelvészeti irányzat megnevezésére (vö. Taylor 2002; Geeraerts–Cuyckens 2007; Kövecses–Benczes 2010). Magyarul többek között Tolcsvai Nagy (2013: 27–44) érinti több ponton is a kognitív nyelvészet és a generatív nyelvészet közötti különbségtétel okait. Egyik legfőbb megállapítása: „A generatív nyelvészet nem kognitív nyelvészet, mert a konstruáló megismerés nem kap szerepet a nyelvi tudásban, hiszen az elmélet szerint azt az univerzális grammatika formájában genetikailag kódolva kapjuk.” Jelen cikkben ezt az értelmezést követem.

³ A modern grammatikalizációs kutatások nyelvelméleti háttéréről magyarul I. Ladányi (1998) és (2005).

grammatikalizációs jelentésváltozás mögött meghúzódó kognitív és pragmatikai folyamatok feltárásának igénye.

A kutatás „rekontextualizációját” a grammatikalizáció kutatásában a pragmatikai nézőpont hozta el, amely a lexikai egységek változásának tanulmányozását azok morfoszintaktikai és diskurzuskörnyezetében képzelel el. A grammatikalizációkutatás „reszemantizálását”, azaz egyfajta szemantika-központúságot képviselnek azok a megközelítések, amelyek a jelentésváltozás központi szerepét hangsúlyozzák a grammatikalizáció folyamatában, valamint annak kognitív háttérét kívánják feltárni. A nyelv és konceptualizáció témaköre jelenik meg a grammatikalizáció tipológiai megközelítésében, amely a világ nyelveiben közös jelentésváltozási tendenciák feltárását tűzi ki célul (l. többek között Heine–Kuteva 2002), valamint a grammatikalizációs jelentésváltozás és a nyelv kognitív reprezentációjának összefüggéseit vizsgáló megközelítésekben (l. pl. Bybee 2007). Végül, az ún. diszkurzív fordulat is megfigyelhető a grammatikalizáció kutatásában, hiszen széles körben elfogadottá vált a nézet, miszerint a nyelvi elemek jelentése a nyelvhasználatban és annak köszönhetően változik.

A kognitív szempontú irányzatok közé sorolható továbbá a grammatikalizáció relevanciaelméleti megközelítése. A grammatikai egységek lexikális egységekből való kialakulását a relevanciaelmélet olyan összetett funkcionális és formai változásokkal járó folyamatnak tekinti, amelynek során egy konceptuális információt kódoló egység procedurális információt kódoló egységgé válik (l. Nicolle 1997). Számos relevanciaelméleti keretben dolgozó kutató úgy véli, hogy a grammatikai jelölők procedurális információt kódolnak (LaPolla 1997: 13), a grammatikalizációt vezérlő jelentésváltozás ennek megfelelően abban áll, hogy egy adott kifejezés szemantikájához a már addig is kódolt konceptuális információhoz további, procedurális információ adódik hozzá (Nicolle 1997: 16), és ez a változás azután formai változásokat von maga után. A kontextus szerepét hangsúlyozza a folyamatban LaPolla (1997: 1), amikor megállapítja, hogy a grammatikai egységek a lexikális egységek olyan kontextusban való használata során alakulnak ki, ahol az általuk kódolt konceptuális információ nem fontos, mivel fő funkciójuk a megnyilatkozás relevanciája keresésének a korlátozásában áll.

A fentebb bemutatott gondolatokkal összhangban jelen tanulmányban a grammatikalizáció kognitív megközelítéseinek azokat tekintem, amelyek a jelentésváltozást központba helyezve írják le és magyarázzák a folyamatot, különös figyelmet szentelve a kognitív és diskurzusbeli aspektusoknak. A grammatikalizáció kutatásában a folyamat kognitív és pragmatikai aspektusait hangsúlyozó megközelítések együtt vizsgálhatóak, egy koherens, egymással összeegyeztethető áramlatot alkotva, amely elsősorban a folyamat következő aspektusaira helyezi a hangsúlyt: 1. a grammatikalizációs jelentésváltozás kognitív ösvényei, 2. a grammatikalizációs jelentésváltozás mechanizmusai, 3. a jelentésváltozás háttérében működő mentális folyamatok, 4. a konstrukciók, a kontextus és a nyelvhasználat szerepe a grammatikalizációs jelentésváltozásban. Végül meg kell jegyeznünk, hogy a grammatikalizáció ezen aspektusainak központba helyezése nem jelenti azt, hogy ezen irányzatok ne szentelnének figyelmet a folyamat formai oldalának.⁴

A grammatikalizáció pragmatikai aspektusait vizsgálva felmerül a folyamat viszonya egyéb, a történeti pragmatikában vizsgált jelenségekhez, úgymint a pragmatikalizációhoz és (inter)szubjektifikációhoz, amelyeket a következő pontban tárgyalunk.

⁴ A grammatikalizáció formális és funkcionális megközelítéseinek összhangba hozásához l. pl. Fischer (2010) javaslatát egy analógia-központú modell kidolgozására.

3. Grammatikalizáció, (inter)szubjektifikáció és pragmatikalizáció

A grammatikalizáció pragmatikai szempontú vizsgálata a kutatás új problémakörökre való kiterjesztését vonta maga után. Egyrészt a nyelvi kommunikáció mechanizmusainak és maguknak a kommunikáló feleknek a nyelvi változásban betöltött szerepére irányult a figyelem, másrészt ezen új perspektívából már nem tűnt elégségesnek a hagyományos értelemben vett grammatikai elemek kialakulását vizsgálni: most már a nyelvhasználatban pragmatikai és diskurzusszervező funkciót betöltő elemek történeti alakulása is érdeklődésre tarthatott számot. Mindezek a változások az (inter)szubjektifikációs és pragmatikalizációs folyamatok felismeréséhez vezettek. A továbbiakban e fogalmakat vesszük szemügyre.

Traugott (2010) a szubjektifikációt és az interszubjektifikációt a nyelvi változás egy mechanizmusának, mégpedig a szemantikai újraelemzés egy fajtájának tekinti. E fogalmakat Traugott és Dasher (2002) vezeti be Benveniste (1971 [1958]) nyomán. Traugott (2010) a szubjektivitást és interszubjektivitást mint szinkrón fogalmakat határozza meg, előbbi a beszélő perspektívájához, illetve a beszélői hitekhez és attitűdökhöz való kapcsolatra utal, utóbbi a címzetthez és annak „homlokzatához” való kapcsolatra. E jelentések kódolttá válásának folyamatára utal a szubjektifikáció, illetve az interszubjektifikáció terminus. Traugott (2010) szubjektifikáció és interszubjektifikáció között történeti egymásutániságot feltételez. Szoros összefüggést lát szubjektifikáció és grammatikalizáció között, míg gyengébbet interszubjektifikáció és grammatikalizáció között, hangsúlyozza azonban, hogy mindkettő a grammatikalizációtól független folyamat. Bár a szerző szerint a szubjektifikáció nem szorítkozik a grammatikalizációra, gyakrabban jelenik meg a grammatikalizációban, mint a lexikalizációban, vagy úgy általában a jelentésváltozásban. Az interszubjektifikáció jóval gyengébb korrelációt mutat a grammatikalizációval, hiszen az interszubjektív jelentések ritkán grammatikalizálódnak, azaz a legtöbb nyelvben nem nyelvíleg kódolt formában fejeződnek ki. Diewald (2011) szintén úgy véli, hogy a szubjektifikáció a grammatikalizációs folyamat egy komponense lehet, de független tőle, és nem szorítkozik csupán erre. Egy specifikus jelentésváltozásról van szó, míg a grammatikalizáció egy összetett, többretegű diakrón folyamat. Amint Traugott (2010) hangsúlyozza, a szubjektifikáció és az interszubjektifikáció vizsgálata kihatással van a nyelvi változás modelljére is, hiszen a hozzájuk kapcsolódó szociális tényezők és árnyaltabb tudás szükségessége arra utalnak, hogy a felnőtt beszélőknek is nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk a nyelvi változásban, azt nem lehet csupán a nyelvelsajátítással, vagy kizárólag a hallgató szerepén alapuló modellel magyarázni. Szubjektifikáció és interszubjektifikáció tehát fontos szerepet játszik a jelentésváltozás pragmatikai szempontú vizsgálatában, hiszen esetükben pragmatikai jelentések kódolttá válásáról van szó. Szintén e témakörhöz kapcsolható a pragmatikalizáció jelensége.

A grammatikalizáció terminus analógiájára, amely egy lexikai egység „grammatikaivá vagy még grammatikaibbá” válására utal, a pragmatikalizáció terminus azt fejezi ki, hogy a nyelvi változás során egy nyelvi elem „pragmatikaivá” válik, így érthető, hogy a szakirodalomban általában a diskurzusjelölők és modális partikulák kialakulásának vizsgálatakor bukkan fel, gyakran e folyamatok szinonimájaként. A pragmatikalizációt tekinthetjük a grammatikalizáció egy változatának, vagy attól független folyamatnak. Természetesen mindkét döntés elméleti következményekkel jár, és a választ befolyásolja, hogy pontosan hogyan határozzuk meg egyrészt a grammatikalizációt és a grammatikát, másrészt a modális és diskurzuspartikulák státuszát.

A grammatikalizáció szakirodalmának neves képviselői, Traugott (1995) és Diewald (2011) grammatikalizációnak tekintik a diskurzus-, illetve modális partikulák kialakulását, és ennek megfelelően a grammatika hagyományos, szűk értelmezése helyett egy tágabb grammatikafelfogás mellett érvelnek. A magyar szakirodalomban hasonlóan gondolkodik Dér (2013), aki

szintén a grammatikalizáció tágabb értelmezése mellett kötelezi el magát, elszakadva az első-sorban morfoszintaktikai feltételeket megadó lehmanni paraméterektől (Lehmann 1982). Dér (2013) a grammatikalizációt három specifikus mechanizmus kombinációjaként határozza meg (specifikus szemantikai változás + kategóriaváltás + (hangsúlytalanná válás)). Ez a felfogás a szerző szerint lehetővé teszi, hogy a pragmatikalizáció jelenségét is besoroljuk a grammatikalizáció alá. Dér (2005b) már egy korábbi munkájában hangsúlyozza magyar diskurzusjelölők kialakulása kapcsán, hogy ezekre a nyelvi elemekre természetük okán nem alkalmazhatóak a grammatikalizáció hagyományos kritériumai, amelyek elsősorban szintaktikai követelmények, így tévedés azt állítani, hogy nem teljesítik őket. Dér (2005b) a grammatikalizáció egy tágabb értelmezését javasolja megoldásként, amely egy a nyelvészeti pragmatikát is magában foglaló grammatika fogalmára épülne, és így összhangban állna a legfrissebb szakirodalmi meglátásokkal, amelyek a grammatikalizációt elsősorban szemantikai-pragmatikai változásként határozzák meg.⁵

Diewald (2011) hasonlóképpen érvel a nyelvtan és grammatikalizáció fogalmának tág értelmezése mellett: olyan tág körűnek kell lennie, hogy funkcionális elemek (mint pl. diskurzusfunkciókat betöltő elemek) kialakulását is magában foglalja. Úgy véli, hogy ezek a nyelvi elemek mind szinkrón viselkedésükben, mind kialakulásukban annyira hasonlítanak a hagyományosan grammatikainak tekintett elemekre, hogy a grammatikából való kizárásuk nem indokolható. Traugott (2003) alapján a nyelvtan a nyelv mind kommunikatív, mind kognitív aspektusait strukturáló rendszerként határozza meg, amely így több jelenséget magában foglal, mint a hagyományos értelemben vett nyelvtan. Diewald (2011) maga is arra jut, hogy a diskurzuspartikulák kialakulásához vezető diakrón folyamatok lényegében nem különíthetők el a „normál” grammatikalizációs folyamatoktól a strukturális, szemantikai és kronológiai tényezők tekintetében. Elképzelését német modális partikulák kialakulásán illusztrálja, megmutatva, hogy az grammatikalizációs folyamat és e partikulák diskurzus-pragmatikai funkciója igenis grammatikai funkciónak tekinthető. Így végkövetkeztetése az, hogy a pragmatikalizáció a grammatikalizáció egy specifikus példája, amely a többi grammatikalizációs folyamattól csupán egy-két járulékos strukturális vonásban (pl. a szintaktikai integráció alacsony foka), valamint abban különbözik, hogy végállomása egy eltérő funkcionális tartomány.

A fenti fejtegetésből kiviláglik, hogy amennyiben a nyelvi változást pragmatikai szempontból vizsgálva a grammatikalizációt a diskurzustól a grammatika felé tartó diakrón mozgásnak tekintjük, a grammatika meghatározásának a függvénye, hogy mely jelenségek tartoznak a körébe. Ha a nyelvtan egy elég tág értelmezése mellett foglalunk állást, a pragmatikalizáció jelensége besorolható a grammatikalizáció terminus alá. Ha azonban a nyelvtan és a grammatika éles elkülönülését fenn akarjuk tartani, a pragmatikalizációt a lexikontól a diskurzus felé tartó diakrón mozgásként értelmezhetjük. Így tesz pl. Ocampo (2006), aki Dér (2005b)-vel szemben nem tartja tévedésnek a grammatikalizáció szintaktikai kritériumait a diskurzusjelölőkre alkalmazni. Mivel azonban ezek természetesen nagyrészt nem teljesítik azokat, a diskurzusjelölők kialakulását Ocampo diszkurzvizációnak nevezi el. Ez a terminus a lexikontól a diskurzus felé tartó változásra utal, szemben a lexikontól a nyelvtan felé irányuló grammatikalizációval.⁶

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy amint Traugott (1995) is hangsúlyozza (vö. Dér 2005b), a diskurzus a nyelvi változás folyamatában nemcsak kiinduló, hanem célállomás is lehet. A pragmatikalizáció problémaköre által felvetett kérdések lényegében a következő irányba

⁵ Dér (2005b) Joseph és Janda (2003)-as munkájára hivatkozik. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy a grammatikalizáció akkor is tekinthető elsősorban szemantikai-pragmatikai változásnak, ha a pragmatikalizációt tőle független folyamatként határozzuk meg.

⁶ E két folyamat Ocampo modelljének csupán a jelen témakör szempontjából releváns két részlete. A többi, a szerző által feltételezett diakrón folyamat leírásához és elnevezéséhez l. Ocampo (2006: 317–318).

mutatnak: a pragmatikai szempontok bevonása a grammatikalizáció kutatásába elmozdulást eredményezett a szintaxis-központúság felől a szemantika-pragmatika irányába. A nyelvhasználat és diskurzusszerveződés jelenségeinek vizsgálata a grammatikalizáció meghatározásának, kritériumainak újragondolásához vezetett.

4. Jelentésváltozás a központban

A grammatikalizáció kutatásának kognitív irányzatai a jelentésváltozás kutatását helyezik a központba. Míg a grammatikalizáció formalista megközelítésének hívei úgy vélik, hogy a grammatikalizációhoz köthető jelentésváltozás csupán követi a formai változásokat és azok következményének tekinthető, a kognitív nézőpontú megközelítés megkérdőjelezi a formai változás elsődlegességét. Ugyanakkor e nézetben belül is két lehetőség marad. Így pl. Bybee (2007) szerint a grammatikalizációban a formai és jelentésbeli változások párhuzamosan, egyszerre zajlanak, míg Nicolle (1997; 1998) relevanciaelméleti megközelítésében a formai változások követik a jelentésváltozást.

A másik sarkalatos kérdés, hogy a grammatikalizációs jelentésváltozás fokozatos-e vagy ugrásszerű. Természetesen az erre a kérdésre adott válasz függ az alkalmazott elméleti kerettől is, hiszen fokozatos váltás csak egy erre alkalmas, rugalmas határú kategóriákra épülő nyelvtan feltételezésével képzelhető el. Egyes szerzők úgy írják le a grammatikalizációt, mint formailag fokozatos, de szemantikailag ugrásszerű változást. Givón (1991: 123; idézi Nicolle 1998: 9) megfogalmazása szerint a grammatikalizáció kognitív szempontból ugrásszerű folyamat, hiszen:

„Abban a percben, amikor egy lexikai egységet egy adott környezetben grammatikai jelölőként használunk, már grammatikalizálódott is.”⁷

Egyéb kognitív orientáltságú nyelvészekről eltérően egyes relevanciaelméleti keretben kutatók szintén ugrásszerű változásként írják le a grammatikalizációs jelentésváltozást, ami elméleti keretükből adódik. Givón (1991) nézetéhez csatlakozik pl. Nicolle (1998), szintén amellet érvelve, hogy bár a formai változások a grammatikalizációban fokozatosak, a szemantikai változás ugrásszerű. Ez az elképzelés a relevanciaelmélet nyelvi kategóriákról vallott nézetéből következik, amely kétféle kategória között tesz különbséget: az egyik konceptuális, a másik procedurális információt kódol. A konceptuális információ olyan nyelvi kódolt információ, amely hozzájárul a konceptuális reprezentációk megalkotásához, míg a procedurális információ azt korlátozza, hogy hogyan kezeljük a konceptuális információt (Wilson–Sperber 1993; Nicolle 1997: 356–357). A kettő közötti köztes kategóriákat nem fogadják el. Így, ha a grammatikalizációt a konceptuálisból a procedurális kategóriába való átmenetként képzeljük el, szükségképpen ugrásszerű változásnak kell tartanunk. A relevanciaelmélet e nézete szemben áll azokkal a grammatikalizációs szakirodalomban fellelhető nézetekkel, amelyek a teljesen lexikális és a teljesen grammatikai kategóriák között átmeneti kategóriák meglétét is feltételezik (vö. Bybee 2006; 2007).

Érdekes azonban, hogy bár a relevanciaelmélet szerint nem létezik átmeneti információ-típus, azaz minden nyelvi kódolt információ a fent említett kettő valamelyikéhez tartozik, Nicolle (1998: 5, 15, 23) megengedi azt a lehetőséget, hogy nyelvi egységek egyszerre kódoljanak mind konceptuális, mind procedurális információt. Nicolle lehetségesnek tartja, hogy egyes kontextusokban a grammatikalizálódó egység által eredetileg kódolt konceptuális információ még elérhető legyen, míg másokban már nem, így nézete összeegyeztethetővé válik a

⁷ „The minute a lexical item is used in a frame that intends it as a grammatical marker, it is thereby grammaticalized.”

fokozatosság elképzelésével. A mind konceptuális, mind procedurális információt kódoló egységek úgy tekinthetők, mintha egy átmeneti kategóriához tartoznának a konceptuális és a procedurális között, és a bennük kódolt információk a használati kontextus függvényében hívódnának elő. Nicolle nézeteinek hasonlósága a grammatikalizáció egyéb kognitív megközelítéseihez tehát abban is megnyilvánul, hogy nem feltételezi a konceptuális információ hirtelen eltűnését. Úgy véli, hogy a lexikális kifejezések grammatikai jelölőként való használata esetén a konceptuális információ nem elsődleges fontosságú ugyan, de hozzáférhető, azaz a modulás dekódolás során aktiválódik (Nicolle 1998: 23). Másutt így fogalmaz:

„amikor egy gram [grammatikai egység] átalakul az idő folyamán, a kezdetben általa kódolt konceptuális információ egyre inkább hozzáférhetetlenné válik, egész addig, míg végül teljesen eltűnik, és a gram már csupán procedurális információt kódol”⁸ (Nicolle 1998: 23–24).

Az „egyre inkább hozzáférhetetlen” megfogalmazás fokozatosságot sugall, egy olyan elképzelést, amely összeegyeztethető Bybee gyakorisággal kapcsolatos eredményeivel: a kevésbé gyakori információ kevésbé hozzáférhető. Bybee és munkatársai (1994: 106), valamint Bybee (2007) ugyanis a gyakoriság hatásait vizsgáló kutatások eredményeire alapozva a változás fokozatos jellege mellett érvelnek, mind formai, mind szemantikai szempontból. A grammatikalizációban bekövetkező kategóriák közötti váltást fokozatosnak írják le: a kategória jellegzetességei nem egy csapásra jelennek meg, hanem fokozatosan. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy bár Nicolle a relevanciaelmélet terminológiáját használja, nézete összeegyeztethető a grammatikalizáció egyéb kognitív orientációjú megközelítéseivel, lényegi tartalmi különbség nem fedezhető fel.

Szintén relevanciaelméleti megközelítésben tekint a grammatikalizációra LaPolla (1997), bár Nicolle nézeteitől eltérően. Ő a modularitás nézetét elvetve nem húz határvonalat dekódolás és következtetés közé: úgy véli, hogy a kommunikáció teljes mértékben következtetéses folyamatokon alapul. Egységes funkciót tulajdonít mind a konceptuális, mind a procedurális információt kódoló lexikai egységek használatának: a releváns értelmezés keresését korlátozzák. A grammatikalizálódott alakok lexikális alakokból jönnek létre azáltal, hogy azokat procedurális információ jelölésére használjuk. A folyamat nem teleologikus, hanem evolúciós jellegű. A grammatikai kategóriák és maga a nyelvtan kialakulása az ő értelmezésében fokozatosan, a diskurzus ismétlődő mintázatainak konvencionálizálódásával alakul ki (vö. Hopper (1987) nyelvtanfelfogásával). LaPolla (1997) hangsúlyozza, hogy a konceptuális/procedurális megkülönböztetés nemcsak egymást kizáró szembenállásként értelmezhető: míg a grammatikai jelölők általában csak procedurális funkcióval rendelkeznek, a lexikális elemek a konceptuális mellett procedurális információt is kódolhatnak. A lexikai egységek nem is grammatikalizálódhatnak, ha az általuk kódolt konceptuális információ lenne a fontos. Annak következményeként, hogy ismétlődően olyan kontextusban használják őket, ahol nem a konceptuális információ van az elsődleges hangsúly, olyan elemekké grammatikalizálódnak, amelyek kizárólag procedurális információt kódolnak.

A konceptuális-procedurális megkülönböztetésre vonatkozó 25 évnyi kutatást és jelenlegi álláspontját ismertetve maga Wilson (2011) is kiemeli, hogy bár elterjedt a nézet, miszerint a konceptuális és procedurális információ kölcsönösen kizárják egymást, ezt a relevanciaelmélet soha nem vallotta, és amellet érvel, hogy egy nyelvi egység egyszerre kódolhatja a kettőt. Ducrot (1972; 1980) munkásságát idézi arra vonatkozóan, hogy csaknem minden kifejezés

⁸ „as a gram develops over time, the conceptual information it initially encodes may become increasingly inaccessible, until such time as it disappears altogether and the gram encodes only procedural information.”

kódol a konceptuális információ mellett olyan információkat is, amelyek a következtetést vagy az argumentációt irányítják. Wilson maga is úgy véli, hogy procedurális információt a legtöbb nyelvi kifejezés kódol, emellett egyesek konceptuálisat is. E megközelítés kifejtésekor éppen a grammatikalizáció jelenségére hivatkozik, amelyet szerinte így könnyebb magyarázni. Hiszen ha minden tartalmas szó procedurális információt is kódol, könnyű elképelni, hogy az idők folyamán ez egyre specifikusabbá válik, majd a konceptuális tartalom elveszik. Ilyen módon a változás fokozatossága feltételezhető.

Traugott és Trousdale (2010) egyfajta „ugrásszerűség a fokozatosságban” álláspontot képvisel: a fokozatosságot úgy értelmezik, hogy az egy nyelvi jel struktúrájának és használatának különböző aspektusait érintő mikroszintű lépések (*micro-steps*) sorozata. Úgy vélik, a diakrón folyamatok önmagukban nem tekinthetők fokozatosnak, hiszen a legtöbb változás apró, diszkrét, ugrásszerű lépésekből épül fel, mivel azonban egy konstrukció különböző részei különböző időpontokban mennek át változáson, a konstrukció egészének változása fokozatosnak tűnhet. A változás lépései tehát az egyéni beszélőt tekintve ugrásszerűek, ha azonban feltesszük, hogy az újítás önmagában még nem változás, csak a beszélőközösségben való elterjedése által válik azzá, akkor a változás a közösség szintjén, azaz a grammatikalizációs folyamat mint egész, fokozatosnak tekinthető.

Összefoglalóan érdemes megjegyezni, hogy míg az ugrásszerű változás képzetét általában a folyamat nagyobb időtávlatban való vizsgálata eredményezi, a fokozatosság képze a grammatikalizációs jelentésváltozás konkrét kontextusainak vizsgálatával függ össze. Ez a megfigyelés átvezet minket a folyamat háttérében álló pragmatikai és kognitív mechanizmusok témaköréhez.

5. A grammatikalizáció kognitív mechanizmusai és a gyakoriság szerepe

A grammatikalizáció kognitív megközelítésének kutatói egyetértenek abban, hogy a jelentésváltozás az emberi kogníció általános mechanizmusait tükrözi (Győri 2007: 156; Geeraerts 1988; Bybee 2002). A kognitív nyelvészet tagadja, hogy éles dichotómia lenne a nyelvi képesség és a kognitív feldolgozás egyéb aspektusai között.⁹ E felfogás nyilvánul meg Bybee (2002) munkájában is, aki a grammatikalizációt olyan kognitív képességeknek és stratégiáknak tudja be, amelyeket nem nyelvi feladatok során is használunk, azaz nem kifejezetten nyelvi jellegűek. Geeraerts (1988; idézi Győri 2007: 156) szerint a történeti szemantikát mindig is kognitív irányultság jellemezte, mivel a régi és az új jelentés közötti kapcsolat majd minden esetben kognitív mechanizmusokon alapul. Bybee (2002: 165) a következő kognitív folyamatokat emeli ki a grammatikalizációban: 1. az a képesség, hogy ismétlés által automatikussá válnak a neuromotoros szekvenciák, 2. az a képesség, hogy kategorizáljuk az ismétlődő nyelvi elemeket, 3. az a hajlam, hogy a mondott jelentésnél valami többre következtessünk, 4. az ismétlődő ingerek habituációjára való hajlam (l. még Haiman 1994). E kognitív folyamatoknak tudhatóak be a grammatikalizációt irányító mechanizmusok, úgymint az automatizáció, artikulációs redukció, analogikus újítás, kategorizáció, metaforikus kiterjesztés, pragmatikai következtetés és generalizáció.

A grammatikai jelentések kialakulásának alapvető folyamataiban a gyakoriság kiemelkedő szerepet játszik. A grammatikalizáció azon meghatározása, miszerint az nyelvi elemek nagy gyakorisággal előforduló szekvenciáinak automatizációs folyamata (Bybee 2007: 969), mutatja a gyakoriság jelentőségét a grammatikalizációban, ezen belül pedig a jelentésváltozásban is

⁹ A holista és moduláris kognitív nyelvészet nézeteinek különbségeit jelen cikkben nincs mód tárgyalni. Ehhez magyarul l. többek között Kertész (2000), valamint Kóvecses és Benczes (2010) munkáját.

központi szerepe van. Egyes nyelvészek a jelentés általánosabbá válását a gyakoribb használat előfeltételének tekintik, míg mások épp ellenkezőleg úgy vélik, hogy a gyakori használat az, ami előmozdítja a jelentésváltozást (Dér 2008: 20; vö. Ladányi 1998: 420–422; LaPolla 1997). A két véleményt egyszerre tartja fenn Bybee (2005 [2003]: 602), amikor így fogalmaz: „a gyakoriság nemcsak a grammatizáció¹⁰ eredménye, hanem a folyamat egyik elsődleges hajtóereje is.”¹¹ Ő a grammatikai elemek egyik legfontosabb jellemzőjének azt tartja, hogy szemben a lexikai morféimakkal, kiemelkedően magas a gyakoriságuk. A konstrukciók¹² gyakoriságának hatását vizsgálva Bybee (2006: 719) azt találja, hogy míg alacsonyabb gyakoriság csak konvencionalizációhoz, a kiemelkedően magas gyakoriság az új konstrukció grammatikalizációjához vezet. Bybee (2006: 720–721) úgy véli, hogy egyes, a grammatikalizáció során lezajló változásokat is legalább részben a gyakori használat határoz meg, nevezetesen a következőket: fonológiai redukció, az új konstrukció autonómmá válása, az eredeti jelentés elvesztése, egy új, a kontextusban felmerülő valamely következtetésen alapuló jelentés megjelenése.

A grammatikalizáció hátterében meghúzódó kognitív jelenségek az emberi agy neurolingvisztikai folyamataival hozhatóak kapcsolatba (vö. Argyropoulos 2008). Argyropoulos (2008) adaptív mechanizmusokat mutat be a szubkortikális területek magasabb szintű kognitív folyamatokhoz való hozzájárulásával kapcsolatos vizsgálatok alapján. A neurolingvisztikai kutatások eredményei arra utalnak, hogy a grammatikalizáció kognitív alapja, az automatizáció folyamata a kisagyhoz és a bazális ganglionokhoz köthető műveletek adaptív szabályozásával hozható kapcsolatba. A neurolingvisztikai kutatások eredményei jelentős független evidenciaként szolgálhatnak, és hasznos, független adatforrásként jöhetnek szóba a grammatikalizáció kognitív szempontú tanulmányozásában.

A grammatikalizációs jelentésváltozásban szerepet játszó kognitív mechanizmusok közül a pragmatikai következtetések/*metonímia* és a metafora szerepének a vizsgálata a leghangsúlyosabb a szakirodalomban, ezért a továbbiakban e jelenségek vizsgálatára térünk át.

6. Kognitív folyamatok a grammatikalizációs jelentésváltozás hátterében: metonímia, pragmatikai következtetés, implikatúra és metafora

A *metonímia*, *pragmatikai következtetés*, *implikatúra* és *metafora* terminusok használata a grammatikalizációs szakirodalomban változatos képet mutat. A továbbiakban e fogalmakat vizsgáljuk meg részletesebben. A grammatikalizáció kognitív aspektusait hangsúlyozó irányzatok úgy vélik, hogy a grammatikalizációs jelentésváltozás hátterében álló legfőbb mentális folyamatok a metafora és a metonímia, amelyeket természetesen nem alakzatokként, hanem az elme működésének mechanizmusaiaként értelmeznek. Míg a grammatikalizációban működő metaforikus folyamatok könnyen kapcsolatba hozhatóak a metafora általános értelmezésével, a metonímia grammatikalizációs irodalomban tetten érhető fogalma eltér a metonímia hagyományos értelmezésétől: metonimikus folyamatok alatt lényegében egy adott kontextusban felmerülő pragmatikai következtetések működése értendő. Ahogyan Bybee (2007: 977) megfogalmazza: „A pragmatikai következtetésből eredő változást metonimikus folyamatnak tartjuk, mert egy adott konstrukcióhoz gyakran kapcsolódó (következtetésből származó) jelentés

¹⁰ Bybee terminusa a grammatikalizációra. A grammatikalizáció különböző elnevezéseiről I. Heine (2005: 577).

¹¹ „Frequency is not just a result of grammaticization, it is also a primary contributor to the process.”

¹² A konstrukciók jelentőségéről a grammatikalizációban I. Traugott (2003) és Bybee (2005 [2003]: 602–603).

végül a konstrukció egyik jelentésévé válik.”¹³ Ezt a gyakori kapcsolódást úgy kell érteni, hogy a jelentések egyazon kontextusban, egymás mellett vannak jelen a nyelvhasználat során. A metonímia fogalmában eredetileg jelen lévő szomszédosság tehát a grammatikalizáció irodalmában a különböző jelentések „szomszédosságára”, együttes jelenlétére utal a használati kontextusban (ehhez l. Pinto de Lima 1999). A pragmatikai következtetések mint a nyelvhasználatban működő és a jelentésváltozást előmozdító folyamatok fogalma az implikátúra terminussal karöltve is gyakran felbukkan a grammatikalizációs szakirodalomban. Mivel a kettő elkülönítése nem mindig egyértelmű, a továbbiakban vizsgáljuk meg e két fogalom egymáshoz való viszonyát!

A történeti pragmatikai kutatások egyik központi gondolata, hogy a jelentésváltozásról nem lehet számot adni a nyelvhasználatban felmerülő implikátúrák és következtetések figyelembevétele nélkül, amelyek később egy adott konstrukcióhoz tapadva konvencionálizálódhatnak a nyelvi változás folyamán (Hopper–Traugott 1993; Traugott 1999; Levinson 2000; Kearns 2000; Traugott–Dasher 2002). Először Grice (1989 [1975]), majd később Levinson (2000) utalt arra a lehetőségre, hogy partikuláris társalgási implikátúrák általános implikátúrává válhatnak, majd később konvencionálizálódhatnak, bár ők a folyamatot nem írták le részleteiben. Traugott (1999) elméletében a konvencionális implikátúrák a továbbiakban a szemantikai szerkezet részévé válhatnak (vö. Traugott–Dasher 2002: 35). Korábbi írásaimban (Nagy 2007; Nagy C. 2010) egy történeti pragmatikai esettanulmányon keresztül megvizsgáltam, hogy milyen szerepet játszanak az implikátúrák a grammatikalizációs jelentésváltozásban. E kutatás legfontosabb elméleti hozadéka az volt, hogy nemcsak a kontextusban kezdetben alkalmi társalgási implikátúráként megjelenő jelentéstartalmak konvencionálizálódhatnak, válhatnak a szemantikai jelentés részévé új jelentéselemként tapadva hozzá egy adott szerkezethez. Az is előfordulhat, hogy az implikátúra elősegíti, hogy egy már meglévő jelentéselem kiugróvá váljon egy adott lexéma jelentésében, és így annak jelentése az implikátúra által ösztönzött irányba fejlődjön.

A pragmatikai következtetésekről beszélve a nyelvi változásban a szakirodalom a társalgási implikátúrák szerepét elsősorban a grice-i vagy valamely neo-grice-i modellre alapozva igyekszik feltárni. A fogalmazásmódban gyakran a *társalgási implikátúra* és a *pragmatikai következtetés* terminusok szinonimaként való használata figyelhető meg. A két fogalom nem elkülönített használatára a történeti pragmatikában példaként elég a Hopper és Traugott szerzőpárosnak a grammatikalizáció témakörében alapműnek számító könyvét idézni (Hopper–Traugott 1993). Hopper és Traugott szóhasználatában a *pragmatikai következtetés* és az *implikátúra* terminusok keveredése abból adódik, hogy egyrészt a grammatikalizációs folyamatokban a pragmatikai következtetések szerepéről írva a grice-i modellből indulnak ki,¹⁴ másrészt megközelítésükben igyekeznek ötvözni mind a beszélőre, mind a hallgatóra koncentráló nézeteket (Hopper–Traugott 1993: 64–67). A grammatikalizáció kezdeteit a beszélő és a hallgató interakciójának kommunikatív stratégiáival hozzák kapcsolatba, amelyek általános kognitív folyamatokon alapulnak. Utalnak annak lehetőségére is, hogy a hallgató a megnyilatkozást nem feltétlenül a beszélői szándékkal összhangban értelmezi (Hopper–Traugott 1993: 64), mégsem tesznek explicite különbséget pragmatikai következtetés és implikátúra között. A grice-i modell azonban az implikátúra fogalmát a beszélői szándékhoz köti. Mivel a szerzők az implikátúra és a pragmatikai következtetés terminusokat láthatólag szinonimaként használják, legalábbis explicite nem fejtik ki, hogy különbséget látnának közöttük, azt kell feltételeznünk, hogy az implikátúra terminust tágabb értelemben használják, mint a grice-i

¹³ „Change from pragmatic inference is considered a metonymic process, since a meaning (from the inference) that is often associated with a construction becomes one of the meanings of the construction.”

¹⁴ Amint Kearns (2000: 2) kiemeli, ez nem általános: azok a munkák, amelyek a társalgási implikátúráknak a jelentésváltozásban betöltött szerepével foglalkoznak, általában nem közvetlenül Grice-ra, hanem valamely neo-grice-i elméletre alapoznak, úgymint Horn (1984) vagy Atlas és Levinson (1981).

modell. Hopper és Traugott az implikaturák működését a nyelvi változásban metonimikus folyamatokként írják le, és a metafora működésével való szembeállításban értelmezik. Az implikaturák, a metonimikus és a metaforikus folyamatok egymáshoz való viszonyát és egymástól való elkülönítésének lehetőségeit tárgyalja Kearns (2000), összegezve a szakirodalomban fellelhető nézeteket a kérdéskör jelentésváltozással kapcsolatos vonatkozásait illetően.

A *pragmatikai következtetés* és *implikatura* kifejezések szinonimaként való használatának indokaival kapcsolatban Kearns (2000: 2) Levinson (1983: 127) munkáját idézi, aki szerint Grice az *implikatura* kifejezést általános terminusként, a mondott jelentéssel (*what is said*) való szembeállításban alkalmazta, és ilyen értelemben az érthető bármilyen, nem igazság-feltételes következtetésre vonatkozó megnevezésként. Úgy vélem, hogy az *implikatura* és a *pragmatikai következtetés* terminusok szinonimaként való használata nem követendő, mert félreértésekhez vezethet. Tekintve a grice-i modell közismertségét, a társalgási implikatura eredeti felfogásának átvételét látom célszerűnek. Az eredeti, grice-i megfogalmazás alapján a társalgási implikaturának azon túl, hogy a mondott jelentéssel való szembeállításban fogalmazódik meg, egy másik fontos tulajdonsága is van, mégpedig a beszélői szándékhoz való kötöttsége. A nyelvi interpretáció folyamatában azonban a hallgató nem feltétlenül a beszélő által szándékolt következtetésekre jut el, vagy nemcsak azokra, így a hallgatói következtetések leírásakor a társalgási implikatura fogalma nem elegendő. Az sem garantált, hogy a hallgató a beszélő által implikálni szándékolt tartalmakat minden esetben megérti. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a jelentésváltozásban jelentősége lehet egyéb, nem a beszélő által szándékolt, így implikaturának nem tekinthető kikövetkeztetett tartalmaknak is.¹⁵ Érdemes tehát az implikaturánál tágabb hatókörű értelmezésben a pragmatikai következtetés terminus alá sorolni minden olyan következtetést, amelyben pragmatikai tényezők valamilyen módon szerepet játszanak. Ilyen értelemben a társalgási implikaturák a pragmatikai következtetések egy alosztályát adják és a beszélő szándékához köthetőek, a pragmatikai következtetések azonban nem kapcsolódnak kizárólagosan a beszélői vagy hallgatói oldalhoz. A pragmatikai következtetés terminus kizárólagos használata sem tűnik azonban jó megoldásnak, hiszen a hivatkozott szakirodalom bemutatásakor az *implikatura* kifejezés nem cserélhető ki egyszerűen pragmatikai következtetésre, mert ez félreértésekhez vezethet. A grammatikalizációs jelentésváltozásról írva ezért mind az *implikatura*, mind a *pragmatikai következtetés* terminus alkalmazását szükségesnek látom, a fent meghatározott értelemben.

Az implikaturák és pragmatikai következtetések szerepének bemutatása után térjünk át a metafora fogalmának ismertetésére, ahogyan az a grammatikalizációs szakirodalomban megjelenik. A metafora a kognitív nyelvészet központi fogalma (Lakoff–Johnson 1980: 3), amely az emberi megismerést metaforikus természetűnek fogja fel. A kognitív nyelvészetben a metafora és a metonímia olyan univerzális kognitív mechanizmusok, amelyek lehetővé teszik, hogy megértsük és értelmezzük a világ különféle jelenségeit (Lakoff–Johnson 1980; Johnson 1987; Lakoff 1987; Győri 2007: 156–157). A metafora a kognitív nyelvészetben különböző konceptuális tartományok közötti leképezés, amelynek segítségével a hozzájuk tartozó fogalmakat értelmezni tudjuk, míg a történeti szemantika ugyanezekre a folyamatokra mint a jelentésváltozás alapvető mechanizmusaira hivatkozik.

A grammatikalizáció szakirodalma a metaforát olyan mechanizmusként írja le, amely által a konkrétabb tartományokhoz tartozó nyelvi egységek absztraktabb egységekké, azaz grammatikai jelölökké válnak. Általánosságban elmondható, hogy a metafora a metonimiával való szembeállításban jelenik meg a szakirodalomban, amikor egy diakrón folyamat két végpontját,

¹⁵ Szándékolt és nem szándékolt új jelentések kikövetkeztetéséhez I. Höfler és Smith (2008) két forráskönyvét, akik szerint a grammatikalizációs jelentésváltozás újraelemzésen alapuló magyarázata éppen egy a beszélő által nem szándékolt új jelentés kikövetkeztetésén alapul.

a forrás- és céljelentést veszik figyelembe, figyelmen kívül hagyva a köztes állomásokat. E kutatási vonulaton belül ugyanakkor a metafora különböző értelmezései fedezhetőek fel. A metafora és az implikaturák szerepét vizsgálva a jelentésváltozásban Kearns (2000) felhívja a figyelmet arra, hogy a *metafora*, *metonímia* és *implikatura* terminusok a grammatikalizációs irodalomban különböző fogalmakat fejezhetnek ki. Egyesek az implikaturát és a metonímiát egy csoportba sorolva állítják szembe a metaforával arra hivatkozva, hogy míg előbbi kettő a jelentések szomszédosságán alapul, a metafora a jelentések hasonlóságán vagy analógián. Bár Kearns maga különbséget tesz implikatura és metonímia között, a legszélesebb körben elterjedt nézet az, hogy a nyelvhasználat konkrét kontextusaiban felmerülő implikaturák metonimikus természetűek, így ez a nézet a kettőt együtt állítja szembe a metaforával. Így tekintve a központi kérdés az marad, hogy vajon a jelentésváltozásban a metafora vagy pedig a metonímia/pragmatikai következtetés játssza-e a főszerepet. A grammatikalizációs jelentésváltozásban szerepet játszó metaforikus és metonimikus folyamatok egymáshoz való viszonyával foglalkozik még Hopper és Traugott (1993: 77–87), valamint magyarul Dér (2008: 24–26).

A metafora-metonímia megkülönböztetés a Heine (2005 [2003]: 586–588; I. Dér 2005a) által bemutatott transzfer és kontextus modellek közötti különbségben is tetten érhető. A transzfer modell szerint a grammatikalizációban az emberi tapasztalás konkrétabb tartományaitól az absztraktabbak felé irányuló fogalmi transzfer mintázatai figyelhetőek meg, amelyek metaforikus folyamatokként írhatóak le. Ezzel szemben a kontextus modell központi fogalmai a kontextus-indukált újraértelmezés, a pragmatikai következtetés, a társalgási implikatura és a metonímia. Heine et al. (1991b: 113) egy harmadik modellt javasol, a grammatikalizáció metonimikus-metaforikus modelljét, amely a két előzőt egyesítené.

A két mechanizmus közötti különbségtétel a már fentebb tárgyalt kérdéshez is kapcsolódik, hogy a grammatikalizáció során bekövetkező jelentésváltozás fokozatos vagy pedig ugrásszerű természetű-e, hiszen a fokozatosság a metonímiához köthető, míg a metafora ugrásszerű változást feltételez egyik tartományból a másikba (Heine–Claudi–Hünemeyer 1991b: 70; Ladányi 1998: 411). Heine, Claudí és Hünemeyer (1991b; idézi Dér 2005a: 14) szerint a grammatikai kategóriák létrejötté konceptuális műveletek eredménye, amelyeknek köszönhetően az absztrakt fogalmakat a konkrétabb terminusaiban értjük meg. Ez a folyamat, azaz maga a konceptualizáció, metaforikus. Ugyanakkor Heine és munkatársai azt a következtetést vonják le, hogy mind a metafora, mind a metonímia jelen van a grammatikalizációban, és attól függően, hogy milyen szempögből tekintünk a folyamatra, egyiket vagy a másikat látjuk működni. A metafora működését látjuk, ha a jelentésváltozást makroszinten vizsgáljuk, és a metonímiát, amikor mikroszintű nézőpontból nézzük (vö. Kearns 2000). Heine et al. (1991b) ezért amellet érvel, hogy a fő mechanizmusok a metonimikus természetű következtetések, bár a folyamat eredménye a metafora terminusaiban írható le. Bybee (2007) egyfajta munkamegosztást feltételez a két mechanizmus között, miszerint a metaforikus leképezés a lexikális szemantikában jutna fontosabb szerephez, míg a pragmatikai következtetések a grammatikai jelentések létrejöttében játszanának központi szerepet.

A metafora és a pragmatikai következtetések fogalmának teljes összefonódása fedezhető fel Smith és Höfler (2015: 126–127) megközelítésében. A szerzőpáros a nyelvhasználatot az osztenzív-következtetéses kommunikáció modelljére alapozva úgy képzeli el, hogy minden megnyilatkozás elhelyezhető egy szó szerinti–metaforikus kontinuumon, így a metafora minden figuratív használatot, köztük a metonímiát is magában foglalná. Amellet érvelnek, hogy minden nyelvi szerkezet levezethető valamely konvencionizálódott metaforából: az osztenzív megnyilatkozások jelentését a nyelvhasználó az adott kontextusban ad hoc következteti ki, és

ezen ad hoc jelentések memorizálása, majd későbbi újbóli alkalmazása útján a gyakori használatnak köszönhetően jön létre a konvencionalizáció és az elsáncolás (*entrenchment*¹⁶).

Végül meg kell említeni, hogy a jelentésváltozás univerzális tendenciáinak feltárása, amely a grammatikalizációkutatás egyik legfőbb eredményének tekinthető, szintén kapcsolható a metafora vs. pragmatikai következtetések problémájához. A világ különböző nyelveiben felfedezett azonos jelentésváltozási ösvények megléte, azaz, hogy azonos grammatikai jelentések alakulnak ki azonos forrásfogalmakból, egyes szerzők szerint a kognitív mintázatok hasonlóságára és a metafora működésére utal (Dér 2005a: 19, 53; Ladányi 1998: 407–413; Bybee–Perkins–Pagliuca 1994: xv–xix). Ugyanakkor azonban e hasonlóságok alapján az ellentétes nézet mellett is lehet érvelni. Bybee (2007: 977) ezen tendenciákat éppen a következtetési mechanizmusok univerzális hasonlóságainak és megjósolható mintázatainak tudja be (l. még Bybee 2002). A szerző már egy korábbi munkájában is amellett érvel, hogy a változás univerzális mintázatai az őket létrehozó univerzális kognitív mechanizmusoknak tudhatóak be (Bybee 2002: 177). Azaz abba a problémába ütközünk, hogy ugyanazok az adatok két különféle hipotézist támasztanak alá. A konkrét kontextusokban zajló pragmatikai következtetések ugyanis, amelyek a grammatikalizáció pragmatikai megközelítése szerint a jelentésváltozást motiválják, hosszabb időtávlatból tekintve olyan változásokat eredményeznek, amelyek metaforikus átvitelként is leírhatóak. Úgy tűnik, a metafora vs. metonímia/pragmatikai következtetések folyamatára való hivatkozás ilyen módon jól kiegészítheti egymást a grammatikalizációs jelentésváltozás leírásában, alkalmazásuk attól függ, hogy a jelenséget mikro- vagy makroszinten vizsgáljuk-e (l. Hopper–Traugott 1993: 86–87; Dér 2008: 25). Bybee (2007: 978–979) Heine, Claudi és Hünemeyer (1991b) megállapítására hivatkozva, akik hangsúlyozzák, hogy a változás fokozatossága arra utal, hogy a kontextusnak és a metonímiának (pragmatikai következtetéseknek) van nagyobb szerepe, arra a következtetésre jut, miszerint a grammatikalizációs jelentésváltozást ösztönző legnagyobb hajtóerő az implikátúrák konvencionalizálódása, vagyis a pragmatikai erősödés (*pragmatic strengthening*). Ez a fokozatos mechanizmus mozdítja elő a változást, jöllehet az eredmény leírható a metaforikus átvitel terminusaiban. Hasonló véleményen van Pinto de Lima (1999: 209), amikor hangsúlyozza, hogy a jelentésváltozás hosszú történeti folyamat, amely kicsi köztes lépésekből tevődik össze, így a metaforának csupán az illúziójáról van szó. Ahhoz azonban, hogy végső következtetést tudjunk levonni, és megérthessük, hogyan működnek együtt a metaforikus és metonimikus folyamatok a grammatikalizációs jelentésváltozásban, számos grammatikalizációs esetet kell összehasonlítani.

Mi tehát a közös mindezekben az elemzésekben? A háttérben álló elméletek és a hozzájuk kapcsolódó terminológia különbözősége miatt nehéz összevetni őket, de alaposabban megvizsgálva, a pragmatikai következtetések azok, amelyeket minden megközelítés elismer és a saját eszközeivel leír. Bár a metonímia és a metafora fogalma gyakran összemosódik a leírásban, a kognitív megközelítések elismerik, hogy a grammatikalizáció az adott használati kontextusban kikövetkeztethető jelentések konvencionalizálásával, majd kódoltta válásával zajlik, ez adja a jelen tanulmányban bemutatott elemzések közös minimumát. A fentebb kifejtett megfontolásokból kitűnik, hogy míg a grammatikalizációs jelentésváltozás leírható és magyarázható a metafora fogalma nélkül, a konkrét kontextusokban felmerülő következtetésekre való hivatkozás nélkül nemigen (vö. Pinto de Lima 1999). Úgy tűnik, a működni látszó mechanizmusok az alkalmazott perspektíva függvényei: a teljes folyamat leírható a metafora terminusaiban, míg közelebről, a változás kontextusainak szintjéről nézve a metonimikus

¹⁶ Tolcsvai Nagy (2005: 28) definíciója szerint az *entrenchment* (magyar megfelelője: elsáncolás vagy begyakorlás) „valamely fogalom elméleti körülhatárolódását és viszonylag könnyű előhívhatóságát (aktíválhatóságát) nevezi meg”.

folyamatok vehetőek észre. Még közelebbi nézőpontot alkalmaz Pinto de Lima (1999), aki lemegey egészen az egyes beszélő szintjére és egy konkrét történeti folyamatot alapul véve részletesen górcső alá veszi mind a metaforán, mind a metonímián alapuló elemzést, majd mindkét fogalmat elveti a grammatikalizációs jelentésváltozásban. Így a nyelvi változatosság és az analógia marad elemzésének két sarokköve, amelyek véleménye szerint önmagukban magyarázzák az általa elemzett folyamatot. E három nézőpont adathasználat tekintetében is eltér, így átvezet bennünket a módszertani kérdésekhez.

7. Adatok a grammatikalizáció pragmatikai és kognitív orientációjú megközelítéseiben

A nyelvészeti kutatás adatainak és módszereinek a vizsgálata a nyelvészetben általában (l. Lehmann 2005; Kepser-Reis 2005; Penke-Rosenbach 2007 [2004]; Kertész-Rákosi 2008; 2012), de a történeti nyelvészetben és a pragmatikában (l. Fischer 2004; 2007; Lass 1997; Jucker 2009), valamint a történeti pragmatikában (l. Jucker 1994; Jacobs-Jucker 1995; Fitzmaurice-Taavitsainen 2007; Navarro 2008) is előtérbe került az utóbbi évtizedekben. Ebben a pontban az adatok és módszertan kérdésének egyes aspektusait vizsgálom meg a grammatikalizáció kognitív szempontú kutatásában. Ezen a területen a lehetőségek többszörös korlátozottságáról beszélhetünk. Egyrészt, a nyelvtudomány diakrón területein eleve korlátozottabbak a lehetőségek az adatok tekintetében. Másrészt a kognitív és pragmatikai szempontú kutatások olyan jelenségekkel is foglalkoznak, mint pl. az implicit jelentések, implikatívák, következtetések, az elme kognitív folyamatai stb., amelyek nehezebben hozzáférhetőek, így a metodológiai tudatosság nagyobb fokát kívánják meg. Kétségtelen tehát, hogy a grammatikalizáció kognitív és pragmatikai szempontú kutatásában még hangsúlyozottabban jelentkezik az a probléma, hogy hogyan nyerjünk elegendő és megbízható adatot, hiszen itt a történeti kutatások és a pragmatikai, kognitív vizsgálódások problémái együttesen jelennek meg. Tekintsük először a kutatás diakrón jellegéből adódó nehézségeket!

7.1. A történeti kutatások adatai

Hagyományosan a történeti nyelvészeti kutatás a következő típusú adatokon alapul: a történeti szövegekből nyert adatok, rekonstruált adatok, metanyelvészeti adatok, a jelenlegi nyelvi rendszer vizsgálata alapján nyert adatok és tipológiai adatok. A történeti kutatások gyakran az adatforrások szűkösségével küzdenek, az adatok közvetettsége és megbízhatatlansága, valamint a korábbi nyelvéllapotok anyanyelvi beszélői nyelvi ítéleteinek elérhetetlensége kapcsán. A grammatikalizáció kutatásának is szembe kell néznie mindazokkal a nehézségekkel, amelyek a diakrón kutatásokban általánosságban is jelentkeznek. A történeti nyelvészet központi adattípusát hagyományosan a történeti dokumentumokból kinyerhető információk adják, ahogyan Fischer (2004: 730) fogalmaz: „a történeti nyelvész ismereteinek egyetlen biztos forrása van, a történeti dokumentumok.”¹⁷ A nagy adatbázisok kvantitatív elemzésének és a gyakorlati statisztikáknak a fontosságát Fischer (2004), valamint Fitzmaurice és Taavitsainen (2007) is hangsúlyozzák.

Amint már Jacobs és Jucker (1995: 7) is megállapították, a korábbi nyelvéllapotok megnyilatkozásainak körülményei sohasem rekonstruálhatóak teljes mértékben, így a nyelvi változásról mindig csak hiányos képet nyerhetünk, a történeti nyelvész az írott forrásokra csak mint megközelítő evidenciára támaszkodhat. A történeti dokumentumok alapján nyert információkat tehát további adattípusokkal kell kiegészítenünk a grammatikalizáció kutatásában is. A történeti nyelvészeti hipotézisek empirikus alátámasztottságának problematikusságát a szövegstílusok

¹⁷ „the historical linguist has only one firm source of knowledge and that is the historical documents”

összevetésével (formális-informális), a beszélt nyelven alapuló írott források (pl. politikai beszédek, prédikációk, személyes levelezés) bevonásával, valamint metalingvisztikai adatok (illemtankönyvek, nyelvkönyvek, nyelvészeti munkák, egyéb, társalgásról szóló leírások) felhasználásával lehet némileg kiküszöbölni (Jacobs–Jucker 1995). Fischer (2004; 2007: 15–17) továbbá azt javasolja a történeti nyelvészet adatforrásainak bővítésére, hogy legyünk érzékenyek a teljes nyelvállapotra: ne csak azt az elemet vizsgáljuk, amely a kutatás kimondott tárgya, hanem más, funkcionálisan és formailag hasonló elemeket is. A diakrón kutatások kiegészítő adatforrásaként jelöli meg meg Bybee (2007: 963) a kísérleteket valamint a morfológiai mintázatok megtanulásának számítógépes stimulációját. Felhasználhatunk ezenkívül tipológiai adatokat, a jelenlegi nyelvállapotból nyert, nyelvi változatossággal kapcsolatos információkat és magából a grammatikalizációs elméletből eredő adatokat is. Egy adott nyelvi változási folyamat vizsgálatakor ugyanis adatként szolgálhat a hasonló, más nyelvekben megfigyelt történeti folyamatokkal való összehasonlítás is, azaz egy adott kutatás eredményei adatként szolgálhatnak egy másik kutatásban.¹⁸ Mindezen adatforrások használata számos módszertani problémát vet fel (l. Nagy C. 2013), amelyek közül itt csak egyet mutatok be röviden, amely a történeti kutatás központi adattípusához, a korpuszon alapuló adathoz kapcsolódik.

A grammatikalizációs jelentésváltozás kognitív mechanizmusairól írva az 5. pontban már említettük a gyakoriság jelenségét, amelyet most módszertani szempontból vizsgálunk meg. A gyakoriság a történeti nyelvészet egyik központi fogalma. Egyfelől számos nyelvtörténeti jelenség hozható kapcsolatba az érintett nyelvi elem nagy gyakoriságával, másfelől az egyes nyelvi elemek gyakoriságának vizsgálata a nyelvtörténeti kutatás egyik gyakran alkalmazott módszere. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a gyakoriságnak a szakirodalomban gyakran nem a statisztikai értelemben vett, hanem csupán intuitív fogalma jelenik meg. Bybee (2005 [2003]) kifejezetten a gyakoriság szerepével foglalkozik a grammatikalizációban, de még ebben a munkában sem találjuk meg a *gyakori*, illetve *ritka* kifejezések explicit meghatározását. Bybee (2005 [2003]: 604–605) a gyakoriságról írva definiálja ugyan a típus- és példánygyakoriság fogalmait, de nem mondja meg pontosan, mikortól nevezhető egy nyelvi forma gyakorinak, illetve ritkának. A *can* segédigévé válásáról írva így fogalmaz: „az élettelen alannal való használat **rendkívül ritka**: mindössze 12 példa található a 300 előfordulást tartalmazó korpuszban”¹⁹ (2005 [2003]: 613, kiemelés tőlem). Ez a probléma részben annak is köszönhető, hogy a történeti nyelvészetben olyan nyelvállapotok vizsgálatakor, amelyekből kevés írott dokumentum maradt fenn, az előfordulások kis száma statisztikai elemzésre nem ad módot. Így az adatforrások bővítésének fontossága a történeti kutatásban még hangsúlyozottabban jelentkezik.

Felmerül a kérdés, hogy egy adott nyelvi elem történeti dokumentumokban való előfordulási gyakorisága milyen mértékben vetíthető vissza a vizsgált nyelvállapotban való használati gyakoriságra, azaz a grammatikalizációhoz köthető kognitív folyamatokat befolyásoló gyakoriság milyen szinten érhető tetten a nyelvészeti kutatás módszereivel. Először, egy nyelvi elem gyakoriságának fogalma egy adott nyelvállapotban csupán elméleti konstrukció, és elméletfüggő, hogy a kutató pontosan minek a gyakoriságát szeretné megállapítani. Másodszer, miután a kutató megfogalmazta, hogy pontosan mire is kíváncsi, újabb nehézség merül fel: sikerül/het-e reprezentatív korpuszt összeállítani annak vizsgálatára. Azt az elvárást, hogy egy korpusz reprezentatív legyen, még a jelenlegi nyelvállapotra vonatkozó szinkrón vizsgálatokban is igen nehéz teljesíteni (maga a reprezentativitás fogalma is függ elméleti megfontolásoktól),

¹⁸ Jól illusztrálja ezt Heine (2005: 580, 585–586) példája a szuahéli *-taka*, akaratot kifejező ige jövő idő jelölőjévé alakulásáról, ahol nem állnak rendelkezésre történeti adatok a szuahéli nyelvből. Heine amellett érvel, hogy a folyamat rekonstrukciósakor a grammatikalizációelmélet általánosításaira és eredményeire is támaszkodhatunk, így példázva, hogy maga az elmélet is szolgálhat adatforrásként.

¹⁹ „use with inanimate subjects is **extremely rare**: only 12 examples are found in the corpus of 300”

és még nehezebb azon nyelvallapotok kutatásában, amelyből nem áll rendelkezésünkre elég történeti dokumentum. Így kérdéses marad, hogy a vizsgált jelenség vagy szerkezet gyakorisága a korpuszban milyen mértékben tükrözi annak gyakoriságát a vizsgált nyelvallapotban. Mindennek ellenére a nyelvtörténeti kutatás gyakorlatában az az optimista meggyőződés tükröződik, hogy az elérhető, esetenként igen szűkös korpuszból nyert gyakorisági adatok sikeresen használhatóak számos nyelvtörténeti jelenség kutatására. A fent említett bizonytalanságokat azonban figyelembe kell vennünk, amikor ilyen forrásból származó információk megbízhatóságát akarjuk megítélni.

7.2. A kognitív és pragmatikai kutatások adatai

A történetiségből eredő problémák mellett további módszertani nehézségek erednek abból, hogy maga a pragmatika a jelentés nehezebben megközelíthető szintjeit is tanulmányozza. Így a történeti pragmatikának szembe kell néznie az abból adódó nehézségekkel, hogy hogyan tanulmányozzuk a lexikális kifejezésekhez nem kötődő pragmatikai jelenségeket (pl. implikátúra), a funkciót, valamint a kontextust (vö. Fitzmaurice–Taavitsainen 2007).

Jucker (2009) a pragmatika által használt adatok²⁰ három nagy csoportját különíti el.²¹ Először, a nyelvi intuíción alapuló adatok forrása lehet magának a kutatónak a nyelvi intuíciója, de az interjú módszerrel más anyanyelvi beszélők nyelvi intuícióján alapuló adatok is gyűjthetők. Másodsor, a természetes nyelvhasználat adatai lehetnek a jegyzetfüzet módszerrel begyűjtött, mindennapi életben előforduló nyelvi példákon alapuló adatok, a filológiai módszerrel szerzett, irodalmi vagy egyéb írásművekből származó előfordulások, a konverzációelemzés módszerével begyűjtött tényleges társalgások átírásai, valamint a korpuszmódszerrel gyűjtött releváns előfordulások. Harmadszor, az előidézett vagy kísérleti²² adatok többek között szóban vagy írásban végrehajtott diskurzus kiegészítő tesztelésekkel vagy szerepjátékokkal gyűjthetők. Vizsgáljuk meg, hogy ezen adattípusok közül melyek érhetőek el a történeti kutatás számára! A kutató nyelvi intuíciója mint adatforrás mindenféle nyelvészeti kutatásban szükségszerűen jelen van, így a történeti kutatásban is, elég, ha csak a történeti korpuszban szereplő előfordulások értelmezésére gondolunk. Más anyanyelvi beszélők nyelvi intuíciójáról a történeti nyelvész csupán áttételesen juthat információhoz. Ilyennek számítanak a korabeli nyelvtanítók, nyelvművelők munkáiban, esetleg nyelvkönyvekben fennmaradt normatív jellegű megjegyzések, vagy a kéziratok későbbi másolataiban fellelhető eltérések az eredetitől, margóra írt megjegyzések, fordítások stb. A jegyzetfüzet módszer és a konverzációelemzés ugyan korábbi nyelvallapotok vizsgálatában nem használható, de a filológiai módszer és a korpuszmódszer elérhető azon nyelvallapotok tanulmányozói számára, amelyekből már fennmaradtak írott források. Az olyan nyelvallapotokra vonatkozó nyelvtörténeti kutatások, amelyekre nézve nincsenek írott forrásaink, rekonstruált adatokkal is dolgoznak. Előidézett adatokat a történeti pragmatikában sajnos nem használhatunk.

A pragmatikai következtetés történeti kutatása szintén az adatgyűjtés nehézségeibe ütközik. Mivel a történeti pragmatika elsősorban írott történeti szövegekre támaszkodhat, számos pragmatikai jelenség korpuszalapú módszerrel való kutatásában a Fitzmaurice és Taavitsainen (2007: 18, 27) által megfogalmazott kihívással kell szembenéznie: „hogyan tudjuk átültetni a korpusznyelvészeti formára koncentrááló metodológiáját a történeti pragmatikába, amely viszont

²⁰ Az *adat* terminus hagyományos értelemben vett használata különböző elméleti és módszertani kérdéseket vet fel (vö. Kertész–Rákosi 2008; 2012; Nagy C. 2008), amelyek tárgyalására itt nincs mód. Jelen tanulmányban az adat intuitív fogalmát használom, ahogyan az a hivatkozott szakirodalomban megjelenik.

²¹ A pragmatika adatainak hasonló csoportosításához l. még Németh T. (2006).

²² A kísérletből származó adatokról a pragmatikában l. még Kertész és Rákosi (2015), ahol a szerzők a gondolatkísérletek és a valódi kísérletek alkalmazását vetik össze. A gondolatkísérletekből származó adatok a jelen tanulmányban bemutatott csoportosításban inkább a nyelvi intuíción alapuló adatokhoz sorolhatóak.

a funkcióra koncentrálni, és hogyan lehet, ill. hogyan tudjuk figyelembe venni a kontextus számos formáját?”²³ A grammatikalizáció pragmatikai szempontú kutatásában, ahol a kontextus a legnagyobb magyarázó erő az interperszonális és szubjektív jelentések konkrét jelentésekből való kialakulásában (Fitzmaurice–Taavitsainen 2007: 15), a kontextuális elemzés különleges jelentőségre tesz szert. Traugott és Dasher (2002: 44), amikor azt próbálják meghatározni, hogy milyen következtetési mechanizmusok érhetőek tetten egy adott történeti korban, a történeti előfordulások tág kontextusba helyezését tartják szükségesnek. A szerzők kifejtik, hogy azért feltételezzük, hogy egy társalgási implikatúra elérhető egy adott nyelvállapotban, mert a vizsgált nyelvi szerkezet későbbi történetéről alkotott hipotézisünk megkövetel egy olyan korábbi szakaszt, amelyben az adott következtetés működött. Figyelmeztetnek ugyanakkor arra, hogy az ilyen következtetéseknek a történeti szövegekre való visszavezetések a lehető legnagyobb körültekintéssel kell eljárjunk. A kognitív kontextus feltárásához tehát több nyelvállapotból származó adatok együttes figyelembevételére is szükség lehet.

A grammatikalizáció kognitív aspektusai szintén csupán közvetett módon tárhatóak fel, a jelentésváltozás mögött meghúzódó kognitív mechanizmusok megfigyelhető megnyilvánulásainak vizsgálata által. Végezhetünk például gyakorisági elemzéseket, ugyanakkor a jelentésváltozás kognitív aspektusainak megértéséhez a kvantitatív módszerek mellett a kontextusok kvalitatív elemzése is szükséges. A jelentésváltozás univerzális útjai pedig csupán számos, különböző nyelvben megfigyelt grammatikalizációs folyamatra vonatkozó adat figyelembevételével tárhatóak fel.

Végül érdemes megjegyezni, hogy a szinkrón pragmatika és kognitív nyelvészet azon adatforrásai, amelyek a történeti kutatásban nem elérhetőek, közvetett módon mégis szerepet játszhatnak a diakrón kutatásban, hiszen a történeti nyelvészeti érvelés is használhat a jelenlegi nyelvállapot szinkrón vizsgálatán alapuló ismereteket. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a kognitív és pragmatikai irányultságú történeti kutatásban különféle adatforrásokat kell kombinálnunk, és megpróbálnunk minél több kiegészítő evidenciát bevinni, elsősorban független forrásokból, mint pl. neurolingvisztikai kutatásokból. Végül, a kutatás jellegénél fogva a kvantitatív és kvalitatív módszerek együttes alkalmazása a legcélravezetőbb (Navarro 2008).

7.3. A grammatikalizációs jelentésváltozás makro- és mikroszintű kutatása

Mivel a grammatikalizáció kutatásán belül számos jelenséget vizsgálhatunk, az adatok változhatnak a kutatási kérdések és az alkalmazott elméleti keret függvényében. Mindenesetre két fő megközelítés elkülöníthető, amelyeket Heine et al. (1991b) nyomán makro-, illetve mikroszintű perspektívának nevezhetünk, és amelyek az adathasználatot illetően is némileg eltérnek.

Amint fentebb említettem, a grammatikalizáció kognitív megközelítései a jelentésváltozás vizsgálatát állítják a központba. A jelentésváltozások lezajlása a világ nyelveiben makroszintű perspektívából ún. kognitív ösvényeket rajzol ki, amelyek mentén a jelentések változnak. A makroszintű megközelítés olyan grammatikalizációs esettanulmányokat vesz alapul és használ adatként, amelyek ezeket a folyamatokat különböző nyelvekben írják le. Az univerzális mechanizmusok, az egyes grammatikai jelölők univerzális forrásfogalmi és a jelentésváltozás univerzális útjai ilyen esettanulmányokra támaszkodva tárhatóak fel (Bybee 2007). Az így kirajzolódó tendenciák egybeesni látszanak azokkal a folyamatokkal, ahogyan a pidzsin és kreol nyelvek nyelvtana kialakul, azaz a pidzsin és kreol nyelvekből származó adatok szintén evidenciaként használhatóak a grammatikalizáció tanulmányozásában. A grammatikalizációs jelentésváltozás ezen tendenciáiról azt feltételezik, hogy univerzálisak és egyirányúak, Bybee (2007: 968) egyenesen kijelenti, hogy „a változás ösvényeiben megnyilvánuló diakrón

²³ „how we adapt corpus-linguistic methodology, which focuses on form, for use in historical pragmatics, which focuses on function, and how the context in its various forms should and can be taken into account.”

univerzálék (...) erősebb univerzálék, mint bármely lehetséges szinkrón állítás.”²⁴ Azok a nyelvi egységek is univerzális jellegzetességeket mutatnak, amelyekből a grammatikai kategóriák általában kialakulnak. Heine és munkatársai (1991a) 125 afrikai nyelvből gyűjtöttek adatokat a grammatikalizáció forráségeinek vizsgálatához, és arra a következtetésre jutottak, hogy a grammatikai jelölők forrásaiként általában a legkonkrétabb és legalapvetőbb emberi tapasztalásokra vonatkozó fogalmak és szavak szolgálnak (l. még Bybee 2007: 969).

Ugyanakkor azonban e makroszintű vizsgálatoknak előfeltétele a mikroszintű kutatások által biztosított információk megléte, amelyek konkrét grammatikalizációs folyamatokra vonatkoznak a világ különböző nyelveiben. A jelen tanulmányban tárgyalt megközelítések szerint a jelentésváltozás a mindennapi nyelvhasználat kontextusaiban következik be, ami rávilágít annak szükségességére, hogy megvizsgáljuk a konkrét kontextusokat, amelyekhez a változás köthető. A mikroszintű kutatás a grammatikalizáció konkrét eseteire koncentrálna, és egyazon nyelv különböző történeti szakaszaiból gyűjt adatokat egy jelenségre vonatkozóan, valamint a történeti szövegek számos kontextusában vizsgálja a jelentéseket. Ez a megközelítés arra helyezi a hangsúlyt, hogy mely pragmatikai következtetések és kognitív mechanizmusok lehetnek hatással a jelentésváltozásra, és hogy a pragmatikai kompetencia és a világtudás hogyan működik együtt ezeknek a következtetéseknek a létrehozásában. A jelentésváltozás apró lépéseinek feltárásában kiemelkedően fontos a kontextuális elemzés.

A kontextus Heine (2002: 87) szerint „kulctényező az új grammatikai jelentések alakításában”²⁵. A grammatikalizációban releváns kontextustípusokat több tanulmányban leírták (vö. Diewald 2002; Heine 2002). A kontextuális elemzés által lehetővé válik annak vizsgálata, hogy egy grammatikalizálódó egység a folyamat melyik fázisában tart. Meg kell azonban határoznunk, hogy mit értünk a kontextus terminus alatt. Például, azon nyelvi egységek típusainak a tanulmányozása, amelyek egy bizonyos nyelvállapotban megjelenhetnek egy adott konstrukcióban, fontos információt szolgáltat a konstrukció történetéről. Észszerű ezt a módszert alkalmazni, ha nagy számítógépes korpusz áll a rendelkezésünkre. Ez azonban a kontextus egy szűkebb értelmezését feltételezi, és ha csupán szűk kontextusokat és kvantitatív adatokat veszünk figyelembe, az a grammatikalizációs jelentésváltozás félreértéséhez vezethet. Esetenként a szűk kontextus nem szolgál elegendő információval annak meghatározásához, hogy egy adott lexikai egység milyen jelentést hordoz, és további adatokat kell bevonnunk. Összességében, ahhoz, hogy a történeti előfordulásoknak jelentést tulajdoníthassunk, tágabb kontextusban kell azokat megvizsgáljunk. Végül, meg kell jegyeznünk, hogy a történeti kutatásban a kontextus alatt szükségképpen elsősorban (de nem kizárólag) szövegekörnyezetet értünk. A történeti kutatás ezért a kontextusban fellelhető, a jelentéstulajdonítást segítő nyelvi kulcsokon kell hogy alapuljon (ilyenek lehetnek az igemód, igeidők, a tagmondatok közötti szemantikai viszonyok stb.). Törekednünk kell ugyanakkor arra, hogy a kontextus egyéb aspektusait is a lehető legteljesebben feltárjuk, még ha a kontextus fizikai, szociális és kognitív vonatkozásai teljes mértékben nem rekonstruálhatóak is. Esetenként a kognitív kontextus részét képező pragmatikai következtetések jelenlétére következtethetünk, valamint a szöveg keletkezésének körülményeiről és a szociális környezetről is gyűjthetünk információkat. Navarro (2008: 13–15) szintén a kontextuális tényezők részletes elemzésének fontosságát hangsúlyozza a történeti kutatásban, és bár elismeri a kvantitatív elemzés előnyeit, kiemeli, hogy azt kvalitatív módszerekkel kell kiegészíteni. Arra a következtetésre jut, hogy a legmegfelelőbb a két megközelítést együttesen alkalmazó „kvali-kvantitatív” módszer, amely a legmegbízhatóbb eredményeket hozza (Navarro 2008: 14–16).

²⁴ „the diachronic universals in terms of the paths of change (...) constitute much stronger universals than any possible synchronic statements.”

²⁵ „the crucial factor in shaping new grammatical meanings”

Összefoglalva, a mikroszintű megközelítést alkalmazó esettanulmányok eredményei adatként szolgálnak a makroszintű perspektívából dolgozó kutatások számára. Ilyen értelemben a makroszintű kutatás előfeltételezi a mikroszintűt. Következésképpen, a grammatikalizáció kognitív és pragmatikai szempontú kutatásának az alapja a konkrét történeti előfordulások kontextusban való tanulmányozása. A fentebb bemutatott megfontolások a mikroszintű elemzés elsődlegességét, a kontextuális elemzés kiemelt szerepét mutatják a grammatikalizációs jelentésváltozás kutatásában, ahol a kvantitatív és kvalitatív módszereket kombinálva érdemes alkalmazni.

7.4. A grammatikalizációkutatás eredményei mint adatok

A grammatikalizáció kutatásának jelentősége az egyes konkrét történeti folyamatok feltárásán túl abban is áll, hogy egyfajta visszacsatolás hozható létre a szinkrón pragmatikához és kognitív nyelvészethez, valamint az evolúciós nyelvészethez. A grammatikalizációkutatás eredményei ugyanis evidenciaként szolgálhatnak és segíthetnek megérteni szinkrón nyelvi jelenségeket, információt szolgáltathatnak a nyelv kognitív szerveződésére és kialakulására nézve is. A grammatikalizációs jelentésváltozás kutatásának eredményei ilyen értelemben maguk is szolgálhatnak adatként, e fejezetben ennek módjait vesszük sorra.

Először, adatként szolgálhatnak szinkrón nyelvi jelenségek vizsgálatok és magyarázatakor. Már az 1970-es és 1980-as években is az volt a grammatikalizációelmélet egyik feltevése, hogy a grammatikalizáció kutatásának eredményei mélyrehatóbb magyarázatokkal szolgálnak, mint a szinkrón elemzés (Heine 2005 [2003]: 577). Bybee (2002: 151) szintén hangsúlyozza, hogy milyen alapvető a történeti kutatás a szinkrón tanulmányok számára:

„A grammatikai kategóriák különböző nyelvekben való összehasonlítása csupán szinkrón szempontból olyan, mintha egy makkot egy tölgyfával hasonlítanánk össze: látszólag különböző és egymáshoz nem kapcsolódó tulajdonságokkal rendelkeznek. Csak ezen entitásoknak az időbeli dimenzióban való megfigyelésekor látjuk meg a kapcsolatot közöttük. Hasonló a helyzet a grammatikai kategóriákkal és konstrukciókkal: az új kapcsolatok akkor figyelhetők meg, ha figyelembe vesszük, hogy az egyes grammatikai konstrukciók és kategóriák honnan erednek és hova tartanak.”²⁶

Másodszor, a nyelvi változás vizsgálata által betekintést nyerhetünk a nyelvi reprezentáció és feldolgozás természetébe (Bybee 2007: 945). Bybee (2007) úgy véli, hogy a jelentésváltozás fokozatos jellegéből következtetések vonhatóak le a nyelvtan kognitív reprezentációjának jellegzetességeire nézve. Győri (2007: 161) megjegyzi, hogy a jelentésváltozáshoz köthető kognitív folyamatok tanulmányozása hasznos információkkal szolgálhat a szemantikai kompetencia és szemantikai intuíció természetéről. Bybee (2006: 718; 2007) több helyen is hangsúlyozza, hogy a történeti kutatás evidenciákat szolgáltat a lexikon és a nyelvtan közötti kapcsolatáról, valamint a fonológiai és grammatikai alakok kognitív reprezentációjáról. A szerző szerint a grammatikalizáció vizsgálatának eredményei arra utalnak, hogy a hasonló módon viselkedő szavak prototipikus osztályokba rendeződnek, a lexikonban fonetikai információk is tárolódnak, valamint hogy a magas gyakoriságú alakoknak erősebb a reprezentációjuk, mint az alacsonyabb gyakoriságúaknak (Bybee 2007: 962). A grammatikalizáció vizsgálatának azon megállapítása, miszerint a használat fokozatosan változik a kognitív reprezentáció

²⁶ „Comparing grammatical categories across languages from only a synchronic perspective is something like comparing an acorn to an oak tree: they appear to have distinct and unrelated properties. Only when we observe these entities across the temporal dimension do we see the relationship between them. Similarly with grammatical categories and constructions: new relationships are observable when we take into account where particular grammatical constructions and categories come from and where they are going.”

változásával párhuzamosan, Bybee szerint arra utal, hogy a nyelvtanban rugalmasabb kategóriákat kellene felállítani (Bybee 2007: 973–974; vö. még Haspelmath 1998). Bybee (2007: 974) arra a következtetésre jut, hogy az „újraelemzés” problematikus fogalom, hiszen egy adott szinkrón nyelvállapotban egy konstrukció csupán egyféle elemzését engedi meg, míg a kognitív rendszer megengedi a redundanciát és a párhuzamosan együtt létező elemzéseket. Így a struktúrában bekövetkező hirtelen változás, amelyre az újraelemzés kifejezés utalni látszik, ellentmond a kognitív rendszer természetének. Egy másik cikkében Bybee (2006: 721) az újraelemzés újszerű, használatalapú megközelítésével hidalja át e problémát, miszerint az a példányok nyalábjában bekövetkező fokozatos változásban áll. Mindezen eredményekre építve Bybee (2007: 980) olyan kognitív nyelvtant feltételez, amelynek kategóriái fokozatosak, érzékeny a használatban bekövetkező változásra, és hangsúlyozza, hogy egy ilyen rendszerben a változás nemcsak lehetséges, de elkerülhetetlen.

Harmadszor, a grammatikalizációkutatás eredményei adatként szolgálhatnak az emberi nyelv kialakulásának kognitív feltételeit vizsgáló evolúciós nyelvészet számára is. Höfler és Smith (2008), valamint később Smith és Höfler (2015) amellett érvelnek, hogy a grammatikalizációs jelentésváltozás tanulmányozása segíthet az evolúciós nyelvészet adatproblémáján. Ezt úgy vélik lehetségesnek, hogy el kell vonatkoztatnunk az egyes konkrét nyelvtörténeti jelenségektől, és magukra a nyelvi változás mögött meghúzódó kognitív mechanizmusokra kell koncentrálnunk. Höfler és Smith (2008) megállapítják, hogy mind a metaforán, mind az újraelemzésen alapuló megközelítések egységesen kezelhetőek a mögöttes kognitív folyamatok szempontjából, amennyiben a kommunikáció osztenzív-következtetési modellje (Sperber–Wilson 1995) keretében értelmezzük őket. E modell előnye, hogy a nem nyelvi kommunikációt is le tudja írni, így alkalmas a nyelv kialakulásának leírására. Az osztenzív-következtetési kommunikációban a beszélő és hallgató közös háttértudása magában foglalja a nyelvi konvenciók ismeretét, és annak felismerését is, hogy mi releváns egy adott kontextusban. Ez a háttértudás, a nyelvhasználók következtetésre és memorizálásra való képessége, valamint az automatizáción alapuló elsáncolás (*entrenchment*) folyamata, amely lényegében begyakorlást jelent, és a fogalmak könnyű előhívhatóságát eredményezi, a szerzők (Höfler–Smith 2008; Smith–Höfler 2015) szerint magyarázni képes a jelentésváltozás folyamatát, akár a beszélő, akár a hallgató oldaláról közelítjük meg. A szerzők szerint ezek a kognitív folyamatok állhatnak a kezdeti jel-jelentés kapcsolatok kialakulása mögött is, azaz: a jelentésváltozás láthatóvá teszi a mögöttes kognitív folyamatokat, és ez az információ visszavetíthető a nyelv eredetére, így adatokat nyerhetünk az evolúciós nyelvészeti kutatások számára.

Hasonlóképpen relevanciaelméleti keretből kiindulva LaPolla (1997) a kommunikáció, kogníció és nyelvevolúció egységes megközelítését dolgozza ki. A (nemcsak nyelvi) kommunikáció következtetési természetéből indul ki, és Nicolle (1998) fentebb, a 4. pontban már tárgyalt nézetével szemben, aki a relevanciaelméleti megközelítés által feltételezett dekódolás-következtetés kettős folyamatát fogadja el a megnyilatkozás értelmezésében, LaPolla teljes mértékben a következtetésekre épít. A megnyilatkozások releváns értelmezésének keresését az adott kontextusban a beszélő többféleképpen segítheti: mind a lexikális kategóriák, mind a grammatikai kategóriák használata a releváns interpretáció keresésének korlátozására szolgál, a nyelvek csupán fokozatosan különböznek egymástól annak függvényében, hogy milyen mértékben és eszközökkel korlátozzák az interpretációt. A nyelvtani kategóriák lexikális kategóriákból alakulnak ki a grammatikalizáció során, ami LaPolla szerint nem más, mint a diskurzus ismétlődő mintázatainak megszilárdulása. E megfigyelések alapján LaPolla (1997) úgy véli, a nyelv evolúciója és a nyelvhasználat általános kognitív képességeken alapul és a genetikailag meghatározott, autonóm nyelvi modul ellen érvel.

8. Összegzés

A pusztán formai leírásokat kiegészítő pragmatikai és kognitív szempontok a grammatikalizáció kutatásában az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben hozzájárultak ezen összetett folyamat mélyebb és teljesebb megértéséhez. A nyelvi változás e perspektívából láthatóvá váló aspektusai nemcsak a grammatikalizáció mögött meghúzódó okoknak és mechanizmusoknak az alaposabb feltárására ösztönözték a kutatókat, hanem a grammatikalizáció és grammatika meghatározásainak újragondolásához vezettek, így nyelvelméleti eredményeket is hoztak. Ugyanakkor az e nézőpontból vizsgálendő, nehezen megközelíthető jelentésszintek egy kidolgozottabb módszertan és több adatforrás szükségességét vetették fel. A jelen írásban bemutatott két perspektívát, a kutatás makro- és mikroszintjét illetően arra a következtetésre juthatunk, hogy a kontextuális elemzés alapvető, központi módszer a grammatikalizáció kognitív és pragmatikai szempontú tanulmányozásában. A grammatikalizáció kognitív és pragmatikai aspektusainak vizsgálatában, a korpuszon mint központi adatforráson alapuló adatokat kiegészítve az adatforrások minél szélesebb körét kell felhasználnunk, valamint érdemes független evidenciákat is figyelembe vennünk. Végül, a grammatikalizációkutatás eredményei maguk is adatként szolgálhatnak, egyfajta visszacsatolás jöhet létre a szinkrón pragmatikához és kognitív nyelvészethez, valamint az evolúciós nyelvészethez. A grammatikalizációkutatás eredményei evidenciaként szolgálhatnak és segíthetnek megérteni szinkrón nyelvi jelenségeket, információt szolgáltathatnak a nyelv kialakulására és kognitív szerveződésére nézve is.

Hivatkozások

- Argyropoulos, Giorgos P. 2008. The subcortical foundations of grammaticalization. In Andrew D. M. Smith – Kenny Smith – Ramon Ferrer i Cancho (szerk.) *The Evolution of Language. Proceedings of the 7th International Conference (EVOLANG7)*. Singapore: World Scientific Press. 10–17.
- Atlas, Jay David – Stephen C. Levinson 1981. It-clefts, informativeness, and logical form: radical pragmatics (Revised Standard Version). In Peter Cole (szerk.) *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press. 1–61.
- Benveniste, Émile 1971 [1958]. Subjectivity in language. In Émile Benveniste *Problems in General Linguistics*. Coral Gables: University of Miami Press. 223–230.
- Bybee, Joan L. 2002. Cognitive processes in grammaticalization. In Michael Tomasello (szerk.) *The New Psychology of Language. Cognitive and Functional Approaches To Language Structure* Vol. 2. London: Lawrence Erlbaum Associates. 145–167.
- Bybee, Joan L. 2005 [2003]. Mechanisms of change in grammaticization: The role of frequency. In Brian D. Joseph – Richard D. Janda (szerk.) *The Handbook of Historical Linguistics* Vol. 3. Oxford: Wiley-Blackwell. 602–623.
- Bybee, Joan L. 2006. From usage to grammar: The mind's response to repetition. *Language* **82/4**:711–733.
- Bybee, Joan L. 2007. Diachronic linguistics. In Dirk Geeraerts – Hubert Cuyckens (szerk.) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 945–987.
- Bybee, Joan L. – Revere D. Perkins – William Pagliuca 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dér Csilla Ilona 2005a. *Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE.
- Dér Csilla Ilona 2005b. Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció – néhány magyar diskurzusjelölő kialakulásáról. *Nyelvtudományi Közlemények* **102**:247–264.

- Dér Csilla Iлона 2008. *Grammatikalizáció*. (Nyelvtudományi Értekezések 158). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dér, Csilla Iлона 2013. Grammaticalization: A specific type of semantic, categorical, and prosodic change. *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 18:160–179.
- Diewald, Gabriele 2002. A model for relevant types of contexts in grammaticalization. In Ilse Wischer – Gabriele Diewald (szerk.) *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 103–120.
- Diewald, Gabriele 2011. Pragmaticalization (defined) as grammaticalization of discourse functions. *Linguistics* 49/2:365–390.
- Ducrot, Oswald 1972. *Dire et ne pas dire: Principes de sémantique linguistique*. Párizs: Hermann.
- Ducrot, Oswald 1980. *Les Mots du discours*. (Le Sens commun). Paris: Editions de Minuit.
- Fischer, Olga 2004. What counts as evidence in historical linguistics? *Studies in Language* 28/3:710–740.
- Fischer, Olga 2007. *Morphosyntactic Change: Functional and Formal Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, Olga 2010. An analogical approach to grammaticalization. In Ekaterini Stathi – Elke Gehweiler – Ekkehard König (szerk.) *Grammaticalization. Current views and issues*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 181–220.
- Fitzmaurice, Susan M. – Irma Taavitsainen 2007. Historical pragmatics: What it is and how to do it. In Susan M. Fitzmaurice – Irma Taavitsainen (szerk.) *Methods in Historical Pragmatics*. (Topics in English Linguistics 52). Berlin, Boston: De Gruyter. 11–36.
- Geeraerts, Dirk 1988. Cognitive grammar and the history of lexical semantics. In Brygida Rudzka-Ostyn (szerk.) *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 647–677.
- Geeraerts, Dirk – Hubert Cuyckens 2007. Introducing Cognitive Linguistics. In Dirk Geeraerts – Hubert Cuyckens (szerk.) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 3–21.
- Givón, Talmy 1991. Serial verbs and the mental reality of 'event'. Grammatical vs. cognitive packaging. In Elizabeth Closs Traugott – Bernd Heine (szerk.) *Approaches to Grammaticalization Volume I. Theoretical and Methodological Issues*. (Typological Studies in Language 19). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 81–127.
- Grice, H. Paul 1989 [1975]. Logic and conversation. In H. Paul Grice *Studies in the way of words*. Cambridge: Harvard University Press. 22–40.
- Győri Gábor 2007. Az intuíció szerepe a szemantikai újításban. In Csatár Péter – Pethő Gergely (szerk.) *Szemantikai intuíciók mint nyelvészeti adatok*. Debrecen: DE Kossuth Egyetemi Kiadó. 155–163.
- Haiman, John 1994. Ritualization and the development of language. In William Pagliuca (szerk.) *Perspectives on Grammaticalization*. (Current Issues in Linguistic Theory 109). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 3–28.
- Haspelmath, Martin 1998. Does grammaticalization need reanalysis? *Studies in Language* 22/2:315–351.
- Heine, Bernd 2002. On the role of context in grammaticalization. In Ilse Wischer – Gabriele Diewald (szerk.) *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 83–102.
- Heine, Bernd 2005 [2003]. Grammaticalization. In Brian D. Joseph – Richard D. Janda (szerk.) *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell. 575–601.

- Heine, Bernd – Ulrike Claudi – Friederike Hünemeyer 1991a. From cognition to grammar: Evidence from African languages. In Elizabeth Closs Traugott – Bernd Heine (szerk.) *Approaches to Grammaticalization Volume I. Theoretical and Methodological Issues*. (Typological Studies in Language 19). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 149–187.
- Heine, Bernd – Ulrike Claudi – Friederike Hünemeyer 1991b. *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heine, Bernd – Tania Kuteva 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul J. 1987. Emergent grammar. In Jon Aske – Natasha Beery – Laura Michaelis – Hana Filip (szerk.) *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: University of California at Berkeley. 139–157.
- Hopper, Paul J. – Elizabeth Closs Traugott 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horn, Lawrence R. 1984. Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature. In Deborah Schiffrin (szerk.) *Meaning, Form, and Use in Context: Linguistic Applications*. Washington: Georgetown University Press. 11–42.
- Höfler, Stefan – Andrew D. M. Smith 2008. Reanalysis vs metaphor: what grammaticalisation CAN tell us about language evolution. In Andrew D. M. Smith – Kenny Smith – Ramon Ferrer i Cancho (szerk.) *The Evolution of Language: Proceedings of the 7th International Conference (EVOLANG7)*. Hacksensack: World Scientific. 163–170.
- Jacobs, Andreas – Andreas H. Jucker 1995. The historical perspective in pragmatics. In Andreas H. Jucker (szerk.) *Historical Pragmatics*. (Pragmatics & Beyond New Series 35). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 3–27.
- Johnson, Mark 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Joseph, Brian D. – Richard D. Janda (szerk.) 2003. *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Jucker, Andreas H. 1994. The feasibility of historical pragmatics. *Journal of Pragmatics* **22/5**:533–536.
- Jucker, Andreas H. 2009. Speech act research between armchair, field and laboratory: The case of compliments. *Journal of Pragmatics* **41/8**:1611–1635.
- Kearns, Kate 2000. Implicature and language change. In Jef Verschueren – Jan-Ola Östman – Jan Blommaert – Chris Bulcaen (szerk.) *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 1–22.
- Kepper, Stephan – Marga Reis (szerk.) 2005. *Linguistic Evidence. Empirical, Theoretical and Computational Perspectives*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Kertész András 2000. A kognitív nyelvészet szkeptikus dilemmája. *Magyar Nyelvőr* **124/2**:209–226.
- Kertész András – Rákosi Csilla 2008. *Adatok és plauzibilis érvelés a nyelvészetben*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kertész, András – Csilla Rákosi 2012. *Data and Evidence in Linguistics: A Plausible Argumentation Model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kertész András – Rákosi Csilla 2015. Gondolatkísérletek és valódi kísérletek a pragmatikában: két esettanulmány. In Bódog Alexa – Csátár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán (szerk.) *Használat és hatás. Újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. (Pragmatika 4). Budapest: Loisir Kiadó. 81–122.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Ladányi Mária 1998. Jelentésváltozás és grammatikalizáció – kognitív és szerves nyelvelméleti keretben. *Magyar Nyelv* **94/4**:407–423.
- Ladányi Mária 2005. A grammatikalizáció kutatása és a modern nyelvelméletek. In Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.) *Uráli grammatizáló, 2003. szeptember 4–6.* (Budapesti Uráli Műhely 4). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 7–32.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things.* Chicago, London: University of Chicago Press.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1980. *Metaphors We Live By.* Chicago, London: University of Chicago Press.
- LaPolla, Randy J. 1997. Grammaticalization as the Fossilization of Constraints on Interpretation: Towards a Single Theory of Communication, Cognition, and the Development of Language. Előadás. City University of Hong Kong Seminar in Linguistics, 1997. 11. 6. Hong Kong. <https://goo.gl/s51Dz9>.
- Lass, Roger 1997. *Historical Linguistics and Language Change.* (Cambridge Studies in Linguistics 81). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehmann, Christian 1982. *Thoughts on Grammaticalization. A Programmatic Sketch.* (Arbeiten Des Kölner Universalien-Projekts 48). Cologne: Universität zu Köln, Institut für Sprachwissenschaft.
- Lehmann, Christian 2005. Data in linguistics. *The Linguistic Review* **21/3–4**:175–210.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature.* Cambridge: The MIT Press.
- Nagy Katalin 2007. Mit nyújthat a nyelvtörténet és a nyelvhasználat vizsgálata egymás számára? In Geccsó Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 74). Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 161–170.
- Nagy C., Katalin 2008. Data in historical pragmatics: A case study on the Catalan periphrastic perfective past. In András Kertész – Csilla Rákosi (szerk.) *New Approaches to Linguistic Evidence: Pilot Studies.* (MetaLinguistica 22). Frankfurt, New York: Peter Lang. 171–197.
- Nagy C., Katalin 2010. The pragmatics of grammaticalisation: The role of implicatures in semantic change. *Journal of Historical Pragmatics* **11/1**:67–95.
- Nagy C. Katalin 2013. Adatforrások integrációja a történeti nyelvészetben: A nyelvtörténeti korpuszadat fogalmáról. *Argumentum* **9**:56–78.
- Navarro, Federico 2008. Análisis histórico del discurso. Hacia un enfoque histórico-discursivo en el estudio diacrónico de la lengua. In Antonio Moreno Sandoval (szerk.) *El valor de la diversidad (meta)lingüística: Actas del VIII congreso de Lingüística General.* Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.
- Németh T., Enikő 2006. Noveck, Ira és Sperber, Dan (szerk.) 2004. Experimental Pragmatics. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke/New York. [recenzió]. *Intercultural Pragmatics* **3/1**:111–127.
- Nicolle, Steve 1997. A relevance-theoretic account of *be going to*. *Journal of Linguistics* **33/2**:355–377.
- Nicolle, Steve 1998. A relevance theory perspective on grammaticalization. *Cognitive Linguistics* **9/1**:1–36.
- Ocampo, Francisco 2006. Movement towards discourse is not grammaticalization: The evolution of *claro* from adjective to discourse particle in spoken Spanish. In Nuria Sagarra – Almeida Jacqueline Toribio (szerk.) *Selected proceedings of the 9th Hispanic Linguistics Symposium.* Somerville: Cascadilla Proceedings Project. 308–319.

- Penke, Martina – Anette Rosenbach 2007 [2004]. What counts as evidence in linguistics? An introduction. In Martina Penke – Anette Rosenbach (szerk.) *What counts as evidence in linguistics? The case of innateness*. (Benjamins Current Topics 7). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 1–49.
- Pinto de Lima, José 1999. Neither by metaphor nor really by metonymy: The shortcomings of these concepts as explanatory of language change processes. In Mário Vilela – Fátima Silva (szerk.) *Actas do 1º Encontro Internacional de Linguística Cognitiva*. Porto: Faculdade de Letras do Porto. 207–221.
- Sánchez Marco, Cristina 2008. La diversidad metalingüística de la gramaticalización. In Antonio Moreno Sandoval (szerk.) *El valor de la diversidad (meta)lingüística: Actas del VIII congreso de Lingüística General*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid. 1816–1835.
- Smith, Andrew D. M. – Stefan H. Höfler 2015. The pivotal role of metaphor in the evolution of human language. In Javier E. Díaz-Vera (szerk.) *Metaphor and Metonymy across Time and Cultures Perspectives on the Sociohistorical Linguistics of Figurative Language*. Berlin, Boston: De Gruyter. 123–140.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1995. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. *Magyar Nyelv* 2005/1:27–43.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Traugott, Elizabeth C. 1995. The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. Előadás. The 12th International Conference on Historical Linguistics, Manchester, 1995. 08. 13–18. Manchester.
<http://www.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf>.
- Traugott, Elizabeth C. 1999. The role of pragmatics in semantic change. In Jef Verschueren (szerk.) *Pragmatics in 1998: Selected Papers from the 6th International Pragmatics Conference* Vol. 2. Antwerp: International Pragmatics Association. 93–102.
- Traugott, Elizabeth C. 2003. Constructions in grammaticalization. In Brian D. Joseph – Richard D. Janda (szerk.) *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell. 624–647.
- Traugott, Elizabeth C. 2010. (Inter)subjectivity and (inter)subjectification: A reassessment. In Kristin Davidse – Lieven Vandelanotte – Hubert Cuyckens (szerk.) *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*. Berlin, Boston: De Gruyter. 29–71.
- Traugott, Elizabeth Closs – Richard B. Dasher 2002. *Regularity in Semantic Change*. (Cambridge Studies in Linguistics 97). Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elizabeth C. – Graeme Trousdale 2010. Gradience, gradualness and grammaticalization: How do they intersect? In Elizabeth C. Traugott – Graeme Trousdale (szerk.) *Gradience, Gradualness and Grammaticalization*. (Typological Studies in Language 90). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 19–44.
- Wilson, Deirdre 2011. The conceptual-procedural distinction: Past, present and future. In Aoife Ahern – Victoria Escandell-Vidal – Manuel Leonetti (szerk.) *Procedural Meaning: Problems and Perspectives*. (CRiSPI 25). Bingley: Emerald. 1–31.
- Wilson, Deirdre – Dan Sperber 1993. Linguistic form and relevance. *Lingua* 90/1–2:1–25.